

עליית בת כוהן או אשת כוהן לתורה ונשיאת כפיים (ברכת כוהנים) על ידי בת כוהן

שו"ע או"ח סימן קכח (סעיף ד), סימן קלה (סעיפים ג-ד)

שאלה: משפחת בר מצוה בקהילת 'הכרם' שאלה (בשנת תשע"ו), אם אפשר לקרוא לסבתו של בר המצווה לעלייה הראשונה לתורה. הסבתא גרושה, ואחרי גירושיה שבה לשאת את שם משפחתה המקורי 'כהן'.

תשובה: הרב רפאל הריס כתב תשובה¹ השוללת מבת כוהן את זכות העלייה הראשונה לתורה ומבת לוי את העלייה השנייה. אני חולק על תשובה זו הן במישור העיוני (הבחנה בין טובות הנאה לכיבודים) הן במישור המעשי: בשלושים השנה שחלפו מאז נכתבה התשובה, התחולל מהפך בקהילות המסורתיות-קונסרבטיביות בארץ ובעולם, ונכתבו תשובות התומכות בשוויון בתפקידים, בזכויות ובחובות של נשים וגברים, במיוחד בהלכות העוסקות ב'אורח חיים' (שליחות ציבור, הוצאה ידי חובה בקידוש ובברכת המזון, עלייה לתורה וקריאה בתורה).

כמה קהילות בתנועה המסורתית בישראל אינן שומרות על ההלכה המעניקה לכוהן את העלייה הראשונה וללוי את העלייה השנייה, וממילא השאלה המונחת לפנינו איננה נוגעת לקהילות אלו. גם הרב הריס הבין שאי אפשר לדעת מה צופן העתיד: "לאורך הזמן עם ישראל עצמו יפסוק אם ירצה לשמור על שרידי הכהונה אם לאו".

במשנה נעשה שימוש במונח 'כהנות'. במסכת יבמות (גי:) הכוונה היא לבנות הכוהנים: "שניים שקדשו שתי נשים (...) ואם היו כהנות נפסלו מן התרומה". לעומת זאת, במסכת כתובות (ב:ט) הכוונה היא בעיקר לנשות הכוהנים, וכנראה גם לבנותיהם: "עיר שכבשה כרקום, כל כהנות שנמצאו בתוכה פסולות".

למעמד ולהטבות המיוחדים שניתנו לכוהנים הייתה הצדקה, כאשר היו לכוהנים תפקידים ייחודיים (הקרבת קורבנות, ראיית נגעים וכו') ומחויבויות, חומרות ומגבלות ייחודיות (בתחום הנישואין, ההיטמאות למתים, חומרת עונשה של בת כוהן שזנתה (ויקרא כא:ט) וכו'). התפקידים המיוחדים לכוהנים (פרט לנשיאת כפיים ולפדיון הבן) אינם שייכים כיום. לגבי ההגבלות על הנישואין (האיסור לשאת גרושה או גיורת למשל), קבעה כבר ההלכה כי איסורים אלה הם מלכתחילה, אולם, בדיעבד, אם נשא, אין כופין אותו לגרש.

להבדלי הזכויות והחובות בין גברים לנשים במצוות שבין אדם למקום היו סיבות היסטוריות וחברתיות, אשר אין כאן המקום לפרטן. אין להצדיק את אפליית של בת הכוהן או אשת הכוהן בטענה שגם בעבר היא לא נהנתה ממעמד דומה לזה של כוהן זכר, שהרי כמעט בכל התחומים שבהם נהגה בעבר אפליה בין גברים לנשים (מצוות עשה שהזמן גרמן, תפקידי ש"ץ וקריאה

¹ תשובות ועד ההלכה, כרך ג (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 31-34

בתורה, הוצאת אחרים ידי חובה בברכות ובקידוש וכו'), נמצאו דרכים הלכתיות לצמצם את הפער בין נשים לגברים, או לבטלו לחלוטין.

ההלכה הכירה בזכות בת כוהן לאכול קודשים קלים שהועלו על המזבח. התורה אומרת: "ואת חזה התנופה ואת שוק התרומה תאכלו במקום קדוש אתה ובניך ובנותיך איתך" (ויקרא י:יד). דווקא ההלכה המדגישה שקודשי קודשים נאכלים על ידי 'זכרי כהונה' בלבד (משנה זבחים ה:ג-ה) היא היוצא מן הכלל המעיד על הכלל: בת כוהן אוכלת קודשים קלים; בת כוהן ואשת כוהן נהנו מהמתנות שניתנו לכהנים בכל מקום, כגון תרומה וחלה. זכות זו אומנם פקעה אם בת הכוהן נישאה לאיש שאיננו כוהן: "ובת כהן כי תהיה לאיש זר היא בתרומת הקדשים לא תאכל" (ויקרא כב:יב), אך לעומת זאת בת ישראל שנישאה לכוהן נעשתה זכאית לאכול תרומה: "אין ארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה עד שתיכנס לחופה. נכנסה לחופה, אע"פ שלא נבעלה, אוכלת בתרומה" (ספרי פיסקא קיז, קורח, ב). אם מת בעלה הכוהן, אך יש לה בן ממנו, תאכל בתרומה, ועוד: "בת כהן שנישאה לישראל לא תאכל בתרומה, מת (בעלה) ולה הימנו בן לא תאכל בתרומה" אבל אם "מת בנה מישראל, חוזרת לבית אביה" (משנה, יבמות ט:ו), כלומר היא רשאית ליהנות ממתנות הכהונה על סמך הפסוק "כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה ושבה אל בית אביה כנעוריה מלחם אביה תאכל" (ויקרא כב:יג).

הדין היחיד שבו נשמר מעמדה של בת כוהן גם אחרי נישואיה לישראל נוגע לפדיון הבן: "כהנת ולויה (כלומר, בת כהן ובת לוי) ואפילו נשואה לישראל, אין הבן חייב בפדיון, שאין הדבר תלוי באב אלא באם (...) ואם נתעברה מגוי בן הלוייה פטור מפדיון הבן, ובן הכהנת חייב בפדיון שהרי נתחללה אמו מן הכהונה" (שו"ע יו"ד סימן שה סעיף יח).

לדעתי, יש לשמור על ההלכה הקובעת שאישה נשואה מקבלת את מעמדו של בן זוגה: כוהן, לוי או ישראל, כל עוד היא נשואה. למרות שאיפת היהדות המסורתית להשוות את מעמד האישה למעמד האיש בכל הדינים, הרי שגם אצלנו ההשתייכות לעם היהודי נקבעת על פי האם, כפי שמקובל זה כאלפיים שנה. אשר על כן עלינו 'לשמור על איזון', ולומר כי כל עוד נשמרת החלוקה הפנימית לכוהן, לוי וישראל, הרי שגם בזמן הזה היא תיקבע על פי האב או על פי בן הזוג.

הרב הריס ציטט בתשובתו האמורה תנא מבית מדרשו של רבי ישמעאל: "וקידשתו לכל דבר שבקדושה: לפתוח ראשון² ולברך ראשון³ וליטול מנה יפה ראשון" (בבלי גטין נט ע"ב). מן ההקשר שם ברור כי המדובר הוא בכיבודים שנהגו אחרי חורבן הבית. הסיבה שמדובר בכהנים גברים בלבד היא שכל דבר שבקדושה נמסר בזמן ההוא אך ורק לגברים. אולם, בזמן הזה, יש להתייחס לכיבודים האלה כפי שמתייחסים בקהילותינו לשאר הכיבודים: עלייה לתורה וקריאה בתורה, שליחות ציבור, זימון לפני ברכת המזון וכו"ב, שבהם נהוג שוויון מלא בין גברים לנשים.

² "בכל דבר כבוד בין בתורה בין בישיבה הוא ידבר בראש". פירוש רש"י על מסכת גטין נט ע"ב
³ "בסעודה", רש"י שם

הרב הריס הבחין בתשובתו בין זכותן של אשת כהן ובת כהן לאכול בתרומה, שיש בה הטבה כלכלית של ממש, לבין זכויות אחרות, כגון עלייה לתורה, המעניקות רק כבוד. אחרי חורבן הבית, כמעט כל עשרים וארבע מתנות הכהונה כבר אינן נוהגות הלכה למעשה. יש פוסקים הסבורים שפדיון הבן היא למעשה מתנת הכהונה היחידה הנוהגת בזמן הזה, ואפילו בנידון זה מנהג נפוץ הוא שהכוהן משיב להורים את דמי הפדיון. שני כיבודים (העלייה הראשונה לתורה ונשיאת כפיים בחזרת הש"ץ) הם התזכורת היחידה למעמד הנבדל שהיה לכוהנים ולמתנות שנתנו להם בעבר, והיא הנותנת שאשת כוהן או בת כוהן תהיינה זכאיות ליהנות מכיבודים אלו כיום, כפי שנהנו ממתנות הכהונה בזמן שבית המקדש היה קיים.

וכאן יש להדגיש: הטעם שהכוהן עולה ראשון לתורה הוא "מפני דרכי שלום" (משנה גטין ה:ח), דהיינו שמירת השלום והאחוה בקהילה. אם עליית בת כוהן ראשונה לתורה תגרום למריבה בין חברי הקהילה, הרי שעדיף לקרוא לעלייה זו לכוהן, ולקרוא לבת כוהן רק כאשר אין כוהן בקהל. במקרה של עליית אשת כוהן ראשונה לתורה יש להוסיף לשיקול דרכי השלום בקהילה גם את שיקול שלום הבית עם בן זוגה הכוהן, ולוודא שהוא אינו נאלץ לוותר בגללה על העלייה לתורה. פתרון המקובל בקהילות רבות של תנועתנו הוא להעלות לתורה את שני בני הזוג כאחד. עם זאת, המאמץ לשמור על דרכי שלום הוא דו כיווני: יש להיזהר שלא לפגוע בכבודן של נשות הקהילה כשם שאנו זהירים בכבוד הגברים. אין להרשות מצב שבו מיעוט קטן בקהילה יטיל וטו על זכות בת הכוהן לעלייה הראשונה רק בתואנה שלא נהגו כך בעבר. זאת ועוד: אף על פי שבשחרית של שבת אפשר לרכך את ההשלכה המעשית של שלילת שתי העליות הראשונות לתורה (מתוך שבע העליות) מנשים, כי מותר להוסיף עליות, ובכך לשמור על השוויון בין מספר העליות של הנשים ושל הגברים, הרי שאם תהיינה הנשים מנועות מלעלות לתורה בשתיים משלוש העליות בימים שני וחמישי ובמנחה של שבת (כאשר אין היתר להוסיף עליות לתורה), תיווצר אפליה בלתי סבירה בקהילות התנועה המסורתית הדוגלות בעיקרון השוויון.

נדון כעת בעניין ברכת כוהנים בידי בת כוהן או אשת כוהן. בעניין זה כתב הרב ראובן המר: "לגבי השאלה של השתתפות נשים בנשיאת כפיים העניין שונה מאד מהשאלה של השתתפות נשים בתפילה ובמצוות אחרות. לא היו ביהדות נשים כהנות, כנראה בכונה. המצווה בתורה (במדבר ו') מדברת בפירוש באהרן ובניו⁴: דבר אל אהרן ובניו..."⁵

אולם, בזמן שבית המקדש היה קיים היו מביאים עגל לעזרת נשים כדי שיסמכו הנשים ידיהן עליו לפני הקרבתו: "לא מפני שסמיכה בנשים, אלא כדי לעשות נחת רוח לנשים" (בבלי חגיגה טז ע"ב). יוצא מכאן, כי אם יש בת כוהן שנשיאת כפיים תסב לה נחת רוח, הרי שאין למנוע ממנה נחת רוח זו. עם זאת, יש להדגיש, כי אף על פי שבת כוהן או אשת כוהן רשאיות לשאת את כפיהן, אין הן חייבות בכך. הנפקא מינה היא שכוהן המסרב לשאת את כפיו חייב לצאת מבית הכנסת בזמן ברכת

⁴ בכמה עניינים בתנ"ך המילה "בניו" פירושה 'בניו ובנותיו'.
⁵ תשובות ועד ההלכה, כרך ג עמ' 10

הכוהנים עד סיומה (שו"ע או"ח סימן קכח סעיף ד), בשעה שבת כוהן רשאי להישאר בבית הכנסת אף אם איננה מברכת.

סיבה נוספת שלא לאסור על בת כוהן לשאת את כפיה היא שהעלייה לתורה ונשיאת הכפיים הן מתנות הכהונה הנוהגות בזמן הזה. אומנם נשיאת הכפיים היא מצווה מן התורה, ואילו עליית הכוהן ראשון לתורה היא תקנת חכמים,⁶ אך שניהם למעשה נוהגי כבוד המהווים זכר לתפקיד ולמעמד המיוחד שהיו לכוהנים בימים עברו.⁷

לא מצאתי במקורות דיון בשאלה אם ברכת כוהנים היא מצוות עשה שהזמן גרמה, וגם הרב הריס והרב המר לא טענו שזאת הסיבה לשלול נשיאת כפיים מבת כוהן. מחד גיסא נהגו הכוהנים בארץ ישראל לברך בכל ימות השנה: בימות החול, בשבתות ובחגים, ורק מפני חשש שכרות נמנעו מלשאת כפיים בתפילת מנחה, פרט לימי תענית (שו"ע או"ח סימן קכט סעיף א). מאידך גיסא יש לברכת הכוהנים היבט של זמן: היא נוהגת ביום ולא בלילה. אולם, אף אם ברכת הכוהנים היא אכן מצוות עשה שהזמן גרמה, הרי שיש כמה מצוות עשה אחרות שהזמן גרמן שהנשים בכל זאת חייבות בהן. העיקרון המנחה את רוב הפוסקים בתנועה המסורתית-קונסרבטיבית הוא שאישה המקבלת על עצמה עול מצוות, חייבת בכולן, גם במצוות עשה שהזמן גרמן. על פי עיקרון השוויון בזכויות ובחובות, בת כוהן העולה לדוכן חייבת לקבל על עצמה שלא להיטמא למת (איסור כניסה לבית הקברות).

יש הבדל מעשי במעמד גרושה או אלמנה כיום לעומת המעמד שהיה לה עד העת החדשה: בעבר הייתה אישה גרושה או אלמנה שהוריה בחיים חוזרת לגור בביתם, כפי שמשתקף בפסוק שצוטט לעיל (ויקרא כב:יג). כיום, רוב הגרושות והאלמנות אינן חוזרות לגור בבית הוריהן. הן יכולות לפרנס את עצמן ולחיות באופן עצמאי. לכן, גם אם האב כוהן, אין סיבה לזכות אותה בכיבודים המגיעים לבת כוהן. לעומת זאת, בת כוהן שנישאה אך לא שינתה את שם משפחתה בעקבות נישואיה לשם משפחת בעלה, אם התגרשה או התאלמנה, הרי שהרשות בידה לעלות ראשונה לתורה או לשאת את כפיה בברכת כוהנים.

הלכה למעשה:⁸

⁶ יש סברא שעליית כוהן ראשון במניין הקרואים היא דאורייתא.
⁷ יש להסתפק אם כיום אפשר לחייב כוהנים לשאת כפיים בתפילה בציבור, כיוון שכול הכוהנים היום הם 'ספק כוהנים'. האריך בנושא זה הרב מנחם פיטקובסקי בתשובה (שטרם פורסמה) שעניינה נישואי כוהן עם גיורת או גרושה.

⁸ בסוגיה זו חלוקות הדעות גם בין עמיתינו מעבר לים. שתי תשובות סותרות נכתבו במסגרת CJLS בארה"ב: Teshuvah by Rabbi Mayer Rabinowitz, Women Raise Your Hands, approved December 14, 1994; OH 128:2.1994a ו-Teshuvah by Rabbis Stanley Bramnick and Judah Kogen, Should Nesiat Kapayim Include B'not Kohanim?, approved December 14, 1994; OH 128:2.1994b

אם אין פגיעה בערך דרכי השלום בקהילה, תעלה בת כוהן רווקה לתורה ראשונה במניין הקרואים. כל אישה מקבלת עם נישואיה את מעמדו של בן זוגה (כהן, לוי או ישראל) ועל כן היא תעלה לתורה בהתאם למעמדה. על פי ההלכה, מעמדן של גרושה או אלמנה שיש להן בן או בת מנישואיהן, נותר כמו מעמדו של אבי ילדיהן. בזמן הזה, בין אם יש לה צאצא מנישואיה ובין אם לאו, היא רשאית לחזור למעמד בת כוהן אם תשנה במשרד הפנים את שם משפחתה לשם שהיה לה לפני נישואיה, ובכך תראה ששבה, באופן סמלי, לבית אביה. בת כוהן רשאית לשאת כפיים בברכת כוהנים אם היא שומרת על גדרי הכהונה (לא להיטמא למתים ולא להיכנס לבית הקברות), אך החיוב שלה לברך איננו חמור כמו חיובו של כוהן, ולכן, אם בחרה שלא לשאת את כפיה, איננה חייבת לצאת מבית הכנסת כאשר הכוהנים מברכים.

הרב גיל נתיב

כרמיאל, מנחם-אב תש"ף.

ההצבעה נערכה באמצעות דוא"ל בתחילת חודש אלול תש"ף:

בהסכמת: פרץ רודמן, גיל נתיב

מתנגדים: דיאנה וילה, שלמה זכרוב

נמנעים: אריה חסיד, מיכל שורץ
